

ÁGOSTON MIHÁLY

Egy-egy nyelvi közösség (tagjainak) anyanyelve

Nyelvről, nyelvekről a legtöbbünk hallott, olvasott, valahonnan tudott, s el-elgondolkodott már rajtuk. Többek között ilyen fogalmakra gondoltam:

élő nyelv – holt nyelv
anyanyelv – idegen nyelv
nemzetközi nyelv – világnyelv
természetes nyelv – mesterséges nyelv
kisebbségi / többségi nyelv
– hivatalos nyelv / államnyelv
köznyelv – népnyelv (tájnyelvek)
gyermeknyelv, szaknyelv(ek), irodalmi nyelv
zsargon, diáknyelv, jassznyelv...

Az alábbiakban a legtöbb emberhez legközelebb állóról, egy-egy nyelvi közösség (tagjainak) anyanyelvéről fogok szólni – abban a reményben, hogy gondolataimat olvasóimmal megosztva, készséget ébresszek bennük egy hosszabb távú anyanyelvtudati gondolkodásra. Az **anyanyelv** (nevezzük így, de mindegy, hogy az egyén azt a szüleitől kezdte-e elsajátítani, vagy a nagyszüleitől, nevelőszülőktől, netán egy új haza új környezetétől) legközelebb áll az egyénhez, és számára a legtöbb esetben – élete végéig – ez is a legfontosabb. Érdemes tehát jól megértenünk, hogy miről is van szó.

Az imént felsoroltakból sejthető: a kiválasztott téma köre hatalmas, sőt azon belül is fölsejlik számos megközelítési szempont. Nos, eleve nem általában vizsgálnám az anyanyelv fogalmát, de nem is a magyarság anyanyelvének ügyére vagy mibenlétére kell most gondolnunk. A mindenki anyanyelvének érzékeltetésére – tehát nem ok nélkül – nevezek meg példaként néhány nyelvet. Úgy lesz hiteles a fejtegetésből remélt útravalónk, ha a magyarság anyanyelvének kívül egyidejűleg ideértjük ezeket a nyelveket is:

abház, albán, angol, arab, baszk, csecsen, észt, héber, ír, japán, joruba, kurd, lapp, macedón, máltai, mordvin, német, norvég, olasz, orosz, román, spanyol, szuahéli, thai, tibeti, ujjur stb.

Szóval, mindezeket ideértve, de konkrétan egyikről sem. Persze, általában az anyanyelvről is sokat

írtak és mondtak már, számos nyelven. Egyféle szemlélet alapján szándékozom bemutatni az általam fontosnak vélt dolgokat, mégpedig nem kivonatolt, átfogalmazott ismeretek terjesztéseként, hanem korunk és helyzetünk időszerűségeiből válogatva emlékeztetőül, részben meg elgondolkodtatóul.

*

Általánosan, sőt már közhelyszerűen tudjuk, hogy a sokféle bőrszínű, igen sokféle arctípusú és több ezer anyanyelvű közösségre tagolódó emberiség egyetlen emberfajt alkot ma is, de – mint a közhelyek nagy részén – nem eléggé szoktunk elgondolkodni az emberfajták, embertípusok anyanyelvek és kultúrák tarkaságán és e tarkaság mögött éppúgy észlelhető azonosságon. S mindebből főleg nemigen vonjuk le a megfelelő következtetést. Az emberiség sok ezer éves történelme hullámzó változások folyamata, melyben közösségek, nyelvek és kultúrák ezrei jöttek létre, alakultak át, hullottak szét és haltak el. Ezek a változások mindmáig tartanak.

Az anyanyelvről szólni részben azonos lehet a *nyelv* kérdésével és ügyével, azon belül pedig többek között azzal, amit általában a nyelvi kommunikálásról mondanánk. Nagyobbik részben azonban ez más és jóval több.

Az egyén és anyanyelvi közössége

Az ember nyelvi kommunikálása lehet nagyon szép, de lehet kellemetlen, sőt félelmetes is. És még vagy százféle: gyöngéd – durva, választékos – csiszolatlan, méltóságteljes – nyegle, dinamikus – motyogó, hangulatos – monoton, illetve pontos, ízes, barátságos... vagy darabos, nyers, idegenszerű stb.

Az anyanyelvi kommunikálás készségét, e készség kisebb-nagyobb elemeit az ember nem magánál tartja, mint fegyverét, tűzszerszámát vagy bicskáját régebben, vagy mint ma az igazolványát, illetve a mobilját, avagy mint zenész a hangszerét, hanem *magában* hordozza, mint énekes az éneklőkészségét (csak ennél többnyire sokkalta mélyebben a tudata alatt). Ezért ennek a készségnek az alakulása,

változása egészében is, elemeiben is eleve függ az egyén változásától, de mindig függ az illető egyén közösségétől is, pontosabban a közösségben élő többi ember nyelvhasználatától.

A nyelv mint rendszer közel áll személyiségünkhöz: nemcsak kommunikálunk általa, hanem többé-kevésbé „(anya)nyelvben” gondolkodunk, legalábbis az emberiség többsége. Anyanyelvi készségünk szinte öngerjesztően képes közeledni az addig ismeretlen, kipróbálatlan anyanyelvi jeltípusok és jelegyek felé, egészen a fölismerésig.

Megjegyzem még, hogy anyanyelvi készségünk (bármilyen is egyébként) a nyelvet magát rendszerint annál nagyobb mértékben a sajátunkká teszi, minél közelebb áll a nyelvi közösség többségének anyanyelvi fölfogásához és készségéhez.

Nos, mivel anyanyelvet csak közösség hozhat létre, csak közösség fejleszthet és tarthat fenn, és mivel az egyén csak (ebben a) közösségben használhatja anyanyelvét: mindenki anyanyelvhasználatát kollektív emberi jog illeti meg. És mindenki anyanyelvét megilleti az összes többi nyelvközösség és -közösségbeliek részéről a tisztelet és a megbecsülés, tehát mindenekelőtt a bármelyik anyanyelv szabad használata iránti teljes megértés. Azért is, mert erkölcsileg és szuverenitás tekintetében minden nyelvi közösséget és minden anyanyelvet egyenértékűnek tekinthetünk.

(Még ha ez a logikus összefüggés – tehát az anyanyelv az egyénnel és annak nyelvi közösségével – nyilvánvaló is, indokolt lehet időnként szóvá tennünk. Ti. napjainkban is előfordul, hogy megfélemeznek róla pl. olyanok is, akik felelősek lennének mások anyanyelv-használati szabadságának biztosításáért. Másrészt mindezek az összefüggések jórészt ugyan közismertek, alapvető fontosságuk miatt sohasem fölösleges hivatkoznunk rájuk, hogy csak ezek tudatában nyúljunk anyanyelvi kérdéshez – akár a sajátunkról van szó, akár másokéről.)

Alapérték és szuverenitás

Fontos alapelvünk, hogy az anyanyelv szuverén – mégpedig a legkisebb nyelvi közösségé is. (Szemben bármelyik világnyelvvel vagy nemzetközi nyelvvel, melyek viszont az eltérő anyanyelvűek egymás közti kommunikálásában – tehát a maguk nemében és a maguk helyén – szintén az egész emberiség érdekét szolgálhatják.) De ilyen alapelv az is, hogy anyanyelvünk nemcsak a mi sajátunk (bármelyik magyar anyanyelvű egyéné), hanem egyenlő mértékben az egész nyelvközösségé is, ezért csak ennek a rendkívül fontos kettősségnek a tudatában

célszerű viszonyulnunk hozzá. Anyanyelvű kultúránk további építésének is ez az elvi alapja.

A szuverenitás azonban nemcsak a közösség és anyanyelve szempontjából érvényes, hanem az egyénéből is. Mindezekhez még hozzátehetjük: minden ember (tehát minden egyén) anyanyelve szuverén, és minden embernek szuverén emberi joga anyanyelvét (megfelelő elsajátíthatása végett) tanulni, ápolni és megtartani. És szuverén joga minden más nyelvvel szemben anyanyelvét a maga számára előnyben részesíteni; természetesen, jogában áll bármelyik és akárhány idegen nyelvet is elsajátítani, illetve a sajátját másikkal fölváltani.

A föntiekből egyenesen következett, ill. következik: sohasem egészen a magánügyünk az, hogy hogyan viszonyulunk anyanyelvünkhöz, s nem is lehet az, amíg az adott nyelv nekünk anyanyelvünk. Pl. másoknak is árthatunk azzal, hogyha közös anyanyelvünket – akarva, nem akarva – rosszul használjuk. És: elvben meg távlatban minden azonos anyanyelvű egyén számára megkönnyíthetjük a létfontosságú anyanyelvű gondolkodást és kommunikálást, ha nyelvünk helyes, egyértelmű és közérthető használatával mutatunk példát, vagy ha még rá is világítunk az egyes kommunikációzavarok okára s az ok elhárításának vagy megszüntetésének módjára. (Lásd: Anyanyelvépítés.)

Ennek a csodálatos emberi kommunikálásnak a folyamata rendkívüli (és az emberiség számára külön-külön is, egyetemesen is fontos) jelenség, vagyis a Föld életterében a folyamatot produkáló készség működése a legtipikusabban emberi. S e folyamat termékei között világszerte volt és van sok olyan produktum (szöveg), mely maradandó értékével vált és válik egy-egy vagy sok nyelvi közösség számára (sőt akár az egész civilizált réteg számára is) annyira fontossá, hogy rögzítették és rögzítik s meg is őrzik, ezzel időben és térben szélesbítve és növelve az adott kommunikációs folyamat eredeti funkcióját.

De a kommunikálás folyamatán és tengernyi értékes produktumán kívül egy-egy nyelvi rendszerről (vagyis egy-egy nyelvi közösség tagjaiban viszonylag egyidejűleg meglévő anyanyelvi készség együtteséről) is született már soktonnányi szakirodalom – főleg az utóbbi évszázadokban. Persze, egy-egy ilyen kommunikációs rendszernek még a részrendszereiről, alkotóelemeiről (szavakról, toldalékokról, velük alkotott és alkotható szerkezetekről, a nyelvelemek változásáról, a rendszerek rokonságáról és egymás közti összefüggéseiről) is maradtak fenn kommunikációs termékek: emberi gondolatok, fölismerések, ismerethelyesbítések és

kérdésfeltevések – megszületett és kilombosodott a nyelvtudomány.

Vannak kihalt nyelvközösségek, s vannak életkorban régiek és újabbak; egy bizonyos történelmi koron belül pedig kisebbek és nagyobbak. A világon többé-kevésbé elterjedt, de a változó közfelfogással és gyakorlattal szemben viszont nincsenek értékesebb és kevésbé értékes anyanyelvek, sem ilyen nyelvközösségek. Egy-egy közösségnek, persze, a kívülállók részéről is tiszteletben tartandó szuverén joga – a maga hagyománya alapján (a maga számára!) – meghatározni saját népének, nyelvének és kultúrájának jelentőségét és értékét. De az általános emberi értékrendnek, az emberi jogoknak és az egyetemes tudományosságoknak merőben ellentmondana, ha bármelyik közösség más közösségekkel és más közösségbeli egyénnel is elfogadtatni akarná a maga anyanyelvét, illetve fölfogását a maga (vélt) kivételességéről, (vélt) kiválasztottságáról, (vélt) felsőbbrendűségéről, (vélt) elhivatottságáról és (vélt) értékbeli egyedülállóságáról.

Hasonlóképpen nincsen legszebb nyelv – saját anyanyelve azonban többnyire mindenkinek a legfontosabb és a legkedvesebb.

Az egyének készségének együttese

A beszéd és az írás zömmel egymásnak változatai, kisebb mértékben pedig igen hasznos kiegészítői. (Lásd még: Példaszövegek.) Az emberi kommunikációban a beszéd az elsődleges, de általánosságban nem fontosabb az írásnál. Nem azonos a kettő, nem is függetlenek egymástól. Jó, ha nyelvi közösségünk tagjai (elsősorban anyanyelvünk hivatott gondozói) arra törekcsenek, hogy a két jelrendszer lehetőleg ne távolodjon el egymástól, azaz hogy az írás hitelesen fölolvasható (= „beszélhető”) lehessen, a beszéd pedig írásban is rögzíthető. Persze, a két rendszer külön is fontos, ezért mindkettőben több olyan elem is kialakult, melyet a másik nem tud átvenni, jelölni és alkalmazni.

A magyar (és a többi) nyelv él ugyan, de mint elvont valóságegyed magában nem is létezik, hanem csak együttes eredője az egyének anyanyelvi készségének és kommunikálásának. Való igaz, hogy a nyelvi közösség tagjainak egyéni anyanyelvi készsége nélkül nem lenne anyanyelvű kommunikálás, a nélkül pedig nem élhetne a nyelvünk. Elméletileg beszélhetünk ugyan magyar, japán, szomáli, spanyol, litván nyelvről is, melyek nyelvtanokban és szótárakban vannak „ábrázolva”, csak hogy pl. az egész magyar nyelvi szakirodalom sem lehet azonos a magyar nyelvvel. A nyelvtan, a nagyszótár anyaga stb. összességében is csak egy-egy fajta vetülete, és

csak többé-kevésbé átfogó képe, rajza, ismertetője az adott nyelvközösségbe tartozó emberek anyanyelvének, vagyis a megfigyelt nyelvnek – de nem maga a nyelv.

A valódi nyelv az, amivel létrejött és alkalmanként is létrejöhet a kommunikálás (széles értelemben, tehát ideértve a monológot is, mint a regény, a tanulmány, a szónoklat stb., s ideértve a partnert is, akinek szántuk a mondanivalónkat, s aki azt megértheti). Ez pedig az a képességrendszer, mely emberek (anya)nyelvi készségeként csak a kommunikálás tényében és folyamatában nyilvánul meg.

(Bennünk, ha eleve nem elsődlegesen is, de hasonló szerepet tölt be a bárhogyan elsajátított – egy vagy több – idegen nyelvi készség összessége is.)

Az anyanyelv tehát az emberekben él, és vagy bennük hal ki, vagy velük. De effajta készségalkotóként, valamint -hordozóként csak olyan egyéneket érthetünk ide, akik egymással (többé-kevésbé szoros) anyanyelvi közösséget alkotnak. Illetve lényegében csak az ő készségük sorvad vagy fejlődik, míg maga „az adott nyelv” – melynek elemi egysége (történelmi gyökerei és rendszerbeli kohéziója révén is) logikusan összefér heterogén arculatával és természetes pluralizmusával – abszolút értelemben megfoghatatlan.

Külön nincsen, persze, kommunikáló közösség sem, hanem csak anyanyelvi készségük révén közösséget alkotó kommunikáló egyedek, azaz egyének vannak. S való igaz az is, hogy az egyén készsége a környezete által (is) fejlődhet vagy sorvadhat, de ez nem változtat az előbbi tényen.

Ép anyanyelvűségben

A magyarság (mint általában egy-egy nyelvi közösség) az anyaországban és szerte a világban – tájanként, településenként, családonként – kisebb-nagyobb árnyalati különbségű anyanyelvi készséggel rendelkezik, s lehetnek többé-kevésbé másak az anyanyelvi életföltételeik stb. Mindenesetre, ha nem sarkítva is, a magyar emberek *anyanyelvűségének* keretébe beleférnek mindazok a fölismerési-, megismerési- és megtudnivalók, melyek – mindennapi nyelven szólva – a (mai) magyar (köz)nyelv ilyen vagy olyan vonatkozásának, részkérdésének tanulmányozásához kellhetnek.

A magyar anyanyelvű emberek átfogó ideértése nélkül az adott nyelvre vonatkozó rengeteg megállapítás, kutatási irányvétel, föltételezés ezért alapulhat pusztán – de anyanyelvűségünkre nézve esetleg nem ártalmatlan – tévedésen is.

Itt és egyebütt a kéziratban *anyanyelvűségen* értem mindazokat a társadalmi körülményeket, feltételeket és tényezőket, melyek ahhoz szükségesek, hogy egy-egy nyelvi közösség tagjai megfelelő mértékben és szinten elsajátíthassák anyanyelvüket, továbbá hogy azt anyanyelvi szinten használhassák, fejleszthessék és utódaikban is megtarthassák.

Az anyanyelvűség alap gondolata egyetemesen emberi és egyetemesen korszerű. Ti. a teljes és szabad anyanyelvűség biztosítása minden jogi és gyakorlati lehetőséget tartalmaz mindenki anyanyelvének teljes és szabad (de senkinek sem ártó) használatára, fejlesztésére és megtartására – miként mindezek egyéni s önkéntes földadására és fölcserélésére is. Kétségtelen és természetes, hogy az eszményi anyanyelvűség egy-egy nyelv homogén közösségén kívül nem biztosítható, de a civilizáció fejlődésével az anyanyelvi közösség határai gyorsan tágulhatnak, s az anyanyelvűségnek egyre több objektív akadály válik leküzdhetővé. Az igazi gondot e tekintetben a szubjektív akadályok jelentik, s nemcsak a homogén nyelvközösségen kívül.

Alap gondolata kölcsönösen szuverénnek tekinti minden emberi közösség anyanyelvét, és kölcsönös megbecsülést követel kis és nagy, valamint régi és új közösségek anyanyelvűsége tekintetében, azaz e közösségek anyanyelvi élete és anyanyelvű kultúrája iránt. A sajátosságokról elmondottakból következően és az ottani gondolatokkal párhuzamosan az anyanyelvűség eszméjéről már szélesebb hatósugarú gondolatokat is megfogalmazhatunk. Mindenekelőtt azt, hogy kizárja pl. a nyelv használatával, elsajátításával, fejlesztésével és megtartásával kapcsolatos közvetlen vagy közvetett megalázást és megaláztatást. Kizárja bármelyik anyanyelvi közösségnek más közösségekre v. közösségrésre kiterjesztett hatalmi fölényét, általában másokra közvetve vagy közvetlenül irányuló hegemónisztikus nyelvi törekvését. Kizárja pl. a nyelvi egyenjogúság pongyola és megtévesztő értelmezését, mint amilyenek az alábbiak: „A nemzeti kisebbség(ek) minden tagjának azonos joga van ugyanazon nyelven taníttatni gyerekeit, amelyen a többségi gyerekek tanulnak.” Vagyis az anyanyelvűség kizárja, hogy az állampolgársági egyenjogúság elvét az állam bármelyik kisebbségi anyanyelv szuverenitásának megtagadására is alkalmazhassa, amikor az így fogalmaz: „Minden állampolgárnak egyenlő joga van a többségi nemzet nyelvén tanulni, beszélni, saját ügyeit intézni.”

Más szavakkal a nyelvi hegemónizmus lényegében így értendő: Minden állampolgár besenyő, azaz – vallására, borszínére való tekintet nélkül – mindegyik

a besenyő nemzet (egyenjogú) tagja, tehát minden besenyő azonos joggal iratkozhat Besenyőhon meglévő tanintézményeibe.

Rejtetten megtévesztő emez a megfogalmazás is: „Az EU-ban minden tagállam nyelve egyenjogú.”

Világnyelvek

A világnak, konkrétan pedig a világ több ezer anyanyelvi közösségbe tömörült népeinek életfontosságú szükségletük, hogy időnként és egyre gyakrabban meg egyre több mindenben megérthessék a *más nyelvűeket*. Amelyikük aztán ebben a nyelvi igényben fölismeri a maga érdekét, az igyekszik meg is tanulni a másik közösségbeliek anyanyelvét annyira, hogy a szükségnek megfelelően szót érthessenek. Logikus tehát, hogy – ennek a szükségszerűségnek megfelelően – általában a nagyobb vagy a gazdagabb, fejlettebb civilizációjú közösségek kapcsolatát keresik többfelől, ezért legtöbbször ezeknek a népeknek az anyanyelvét igyekeznek elsajátítani. Így a spontán szükségletek alapján jönnek létre ún. nemzetközi nyelvek, melyeket azután a kisebb közösségek egymás között is tudnak használni. A legtöbb közösségben elterjedt idegen nyelvek idővel ún. világnyelvi szerepet is betölthetnek. Ilyen volt a középkori Európában pl. a latin, ill. ma már szinte az egész világon az angol, ill. más elterjedtséggel a spanyol, a kínai, az arab, a szuahéli stb.

A kisebb-nagyobb elterjedtségű nemzetközi nyelveket, de még a világnyelveket is általában a gyakorlati szükség hozta s hozza létre. Az ilyen szerepük kialakulása azonban nem kevésbé függ attól is, hogy hol mennyire ismerik föl valamelyik idegen nyelvi közvetítés – hasznosnak vagy pótolhatatlannak vélt – jelentőségét. Azt, hogy e közvetítő nyelvek segítségével a más-más anyanyelvű népek könnyebben és gyorsabban bonyolíthatják le az árucseré nagy részét, a hírszerzést és a tudományos eredmények terjesztését. Nemzetközi viszonylatban egyre nagyobb mértékben általuk bonyolódik le az idegenforgalom is, illetve a nemzetközi kapcsolatok ezer formája (a diplomácia, a sport, a zenei élet, különféle szolgáltatások stb.). De maga a tudomány is (a tudományos kutatások, kísérletek, s jelentős részben a felsőoktatás) egyre növekvő mértékben közvetlenül általuk is fejlődik. És általuk gyorsul, növekszik az az ismeretszerzés is, mellyel a népek egymásról szereznek tudomást.

A világ népei közötti ismeretszerzésben s egyéb kapcsolatok kialakításában és fönntartásában az idegen nyelvek elsajátításának a szerepe egyáltalán nem új jelenség: évezredek óta tart változó céllal, változó eszközökkel, váltakozó intenzitással és

eredményekkel. – Ezek a nyelvek azonban általában egy-egy közösségnek, rendszerint nagy nyelvi közösségnek egyidejűleg az anyanyelvét jelentik, s ez a történelem folyamán rendszerint valamilyen vonatkozásban az illető közösség hegemon terjeszkedésére nyitott alkalmat, és vezetett is oda.

Az anyanyelvűség eszméje szemben áll a legszélsőségesebb nemzeti önzés és a megtévesztő fölsőbbrendűség uralmának elfogadásával vagy eltűrésével, bárkik bárhogyan nevezik is meg (vagy hallgatják el) ezt és az ilyen dominanciát.

Ehhez és az anyanyelv (pontosabban: a mindegyik élő anyanyelv) szuverenitásának elvéhez kapcsolódva világosan megfogalmazhatjuk egy másik fajta nyelvi alárendeltség elhárításának szükségességét is: Világnyelvre, ill. *világnyelvekre*, valamint ún. nemzetközi nyelvekre kétségbevonhatatlanul és többé-kevésbé szüksége van az emberiség jelentős részének, sőt az egyetemes emberiségre nézve áldásos szerepükből következik, hogy ezek és más nyelvek idegen nyelvként való célszerű elsajátítása minden nyelvi közösség érdekét szolgálhatja, tehát nemcsak a kisebbekét. Az egyének és környezetének az ilyen értelmű *többynyelvűsödése* azonban általában csak akkor és addig töltheti be indokolt és nemes

rendeltetését, hogyha és amíg ez a többynyelvűség az eltérő anyanyelvű emberek és közösségek, valamint az eltérő nyelvű kultúrák közötti kommunikálás fölgyorsítását, megkönnyítését, közvetlenebbé és teljesebbé tevését szolgálja – de nem csorbítja az anyanyelv szerepét, átfogóbb értelemben pedig: nem csorbítja az egyének (logikusan: és a közösségek) anyanyelvűségét.

Az ún. társadalmi többynyelvűsödés általában kétélű (bár pótolhatatlan) fegyver ma is, a 21. században. Nem alaptalanul reméljük azonban, hogy a történelmi tapasztalatok révén, pontosabban az egyetemes emberi okulás által ez a folyamat végre valóban újszerű lesz, és egyre humánusabbá válik: a természetes szükség-szerűség és a nemes közeledés mellett lényegesen kisebb szerep jut benne a hatalmi, pontosabban a nagyhatalmi önzésnek (a nyelvi, gazdasági és politikai hegemonizmusnak), általában a nyelvi fölényből származó (álcázott) erőszaknak. Mert a folyamat szereplői – a győztesek is, a vesztesek is – emberek, tehát az emberekkel együtt a tudatukban hordozott anyanyelvek, valamint az anyanyelvekkel és anyanyelvekre épült nemzeti kultúrák is.

